

Тетяна Самсонюк

БОРОТЬБА РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ З ОУН НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ТА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (1940 РІК)

У статті досліджуються дії карально-репресивних органів радянської влади у 1940 р., спрямовані на знищення осередків ОУН, що діяли на території Рівненської та Волинської областей.

Ключові слова: ОУН, НКВС, Рівненська область, Волинська область.

В статье исследуются действия карательно-репрессивных органов советской власти в 1940 г., направленные на уничтожение ячеек ОУН, которые действовали на территории Ровенской и Волынской областей.

Ключевые слова: ОУН, НКВД, Ровенская область, Волынская область.

The repressive actions of the Empire of the Soviet authorities in 1940, aimed for the destruction of the group of OUN, which operated in the territory of Rivne and Volyn regions are investigated in the article.

Key words: National Committee for Internal Affairs (NCIA), Organization of the Ukrainian Nationalists (OUN), Rivne region, Volyn region.

Відколи на карті світу Україна постала як незалежна держава, вітчизняні науковці намагаються дослідити всі етапи її державотворчого процесу. Незаперечним є факт, що Організація українських націоналістів (далі – ОУН) відіграла не останню роль на шляху до проголошення незалежності – визначального мотиву створення і діяльності організації.

Констатуючи державотворчу мету ОУН, зауважимо, що більшість сучасних досліджень, котрі присвячені цій політичній силі, зосереджені на діяльності організації у 1929 – 1939 рр. і післявоєнного періоду. Натомість 1939 – 1941 рр. розглядаються здебільшого побіжно [5], часто у контексті узагальнення відомостей про конкретних діячів ОУН-УПА [3], чи окремих підрозділів організації [1].

На тлі тенденцій, що визначилися у вивченні історії ОУН в су-

часній вітчизняній історіографії, маємо за мету заповнити певну лаку: дослідити діяльність силових структур радянської влади, спрямовані на знищення націоналістичного підпілля в 1940 рр., зокрема, з'ясувати методи ведення боротьби з «бандформуваннями», що діяли на території Рівненської і Волинської областей. Водночас вважаємо за необхідне зауважити, що ці адміністративні одиниці в 1939 – 1941 рр. не відзначалися ані лідерством в націоналістичному русі, що важливо з точки зору вивчення тенденцій розвитку національно-визвольних сил у нових суспільно-політичних реаліях, ані в радянському реформуванні суспільства, що, в свою чергу, значимо з погляду на динаміку становлення тоталітарного суспільства в Західній Україні.

Маючи досвід підпільної діяльності, набутий за часів Другої Речі Посполитої, ОУН намагалася протистояти новій окупаційній владі, яка захопила волинські землі 17 вересня 1939 р. Володіючи оперативною інформацією стосовно праворадикальної організації українських націоналістів, карально-репресивні органи СРСР з перших днів взялися до встановлення контролю над її діяльністю. Найбільшого апогею протистояння двох сторін досягло у 1940 р. На цей час НКВС вже оперував інформацією польської поліції – наслідок захоплення радянськими військами й силовими підрозділами архівів – та налагодив роботу мережі інформаторів у кожному населеному пункті краю.

Особливо вдалими для органів НКВС на території Рівненської та Волинської областей були березень – квітень 1940 р. Арешт членів Львівської крайової ексекютиви ОУН (березень – квітень 1940 р.) та свідчення заарештованих на допитах стали поштовхом до розробки кількох агентурних справ НКВС у Волинській області. Як реакція на розбудову оунівського підпілля за агентурною справою «Повстанці», впродовж двох місяців 1940 р. арештовано 17 членів організації. За літо того ж року силами карально-репресивних органів ліквідовано більшу частину Устилузького районного і Володимир-Волинського надрайонного проводу ОУН [1, с. 15]. Енкаведисти мали достатньо інформації стосовно зв'язків волинських підпільників з Центральним проводом (ЦП) ОУН. Розпочалося активне «полювання» відділів НКВС за спецкур'єрами організації.

Дії місцевих органів внутрішніх справ постійно контролювалися особисто наркомом внутрішніх справ СРСР Л. Берією. Зі «спеціальних повідомлень», що регулярно надходили від НКВС УРСР на його адресу, відомо, що, зокрема, влітку 1940 р. у провадженні Волинського УНКВС знаходилися дві агентурні справи «Недобиті» і «Виродки». У рамках цих справ проводяться оперативні дії по встановленню

місця знаходження і арештах низки членів ОУН, які перейшли на нелегальне становище у Луцькому районі. Використовуючи агентурну інформацію про створення терористичних і диверсійних груп з числа членів ОУН, Волинським УНКВС розроблено план, відповідно до якого 6 липня 1940 р. проводилася спецоперація, що здійснювалася за двома напрямками. Перший був спрямований у с. Цеперів, де у клуні керівника ОУН К. Савчука у ході збройної сутички з енкаведистами покінчив життя самогубством керівник районної організації ОУН К. Шверда. Протистояння закінчилося арештом К.Савчука, Р. Вегери та Н. Мазурчука. Серед захоплених радянськими силовими структурами трофеїв виявилось 5 револьверів, списки учасників організації з псевдонімами з кількох районів, а також карти і плани підпільної роботи членів ОУН у Волинській області.

Другий напрямок спецоперації передбачав арешт члена ОУН А. Римарчука, жителя с. Баїв. Оскільки останнього не було вдома, оперативна група НКВС влаштувала засідку у його помешканні. При обшуку житла було вилучено гвинтівку, 100 патронів до неї та націоналістичну літературу. В ході операції арештовано керівника ОУН с. Лаврів Ф. Пом'яновського. Потрапивши в оточення енкаведистів, А. Римарчук застрелився. Використавши вогнепальну зброю, один з членів організації зумів утекти.

Загалом силами обласного УНКВС за згаданими агентурними справами арештовано керівника організації А. Бречко та шість її членів. До в'язниці також потрапили власники конспіративних квартир організації – родина Савчуків [3, с. 59-60]. Незважаючи на всі подальші операції чекістів і військових, які проводилися на території Волинської та Рівненської областей (вересень, грудень 1940 р.), ОУН не припиняє своєї діяльності.

У доповіді наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 13 листопада 1940 р. повідомляється про численні випадки, як стверджується в документі, політичного бандитизму, терористичних актів, спроб убивства партійно-радянського активу, диверсій з боку українських націоналістичних елементів. Також І. Серов зазначає, що зусилля у використанні агентури в керівних колах ОУН не дали бажаних результатів, оскільки агенти не мали відповідного авторитету або, з точки зору спецслужб, виявилися зрадниками. Щодо Львівської крайової езекутиви, стверджувалося в доповіді наркома внутрішніх справ, то, незважаючи на численні спецоперації силових структур, остання виявила здатність швидко трансформуватися і, незважаючи на протидію НКВС, налагоджува-

ти контакти з іншими регіонами. Для покращення діяльності НКВС УРСР її керівник основним завданням в агентурно-оперативній роботі визначає: форсоване введення у керівні кола ОУН кваліфікованої і авторитетної агентури, її проникнення у керівництво Львівської ексикютиви, захоплення проводу в свої руки і перехоплення каналів зв'язку останньої з низовими ланками (наявними по всій території Західної України) та закордоном; проведення агентурою заходів по масовій деморалізації серед членів низових ланок ОУН; виявлення і планомірна ліквідація активу ОУН [3, с. 93-94].

Слідство у справах активних членів ОУН, заарештованих наприкінці 1939 – на початку 1940 рр., дає підстави карально-репресивним органам здійснити численні арешти серед місцевого населення. Намагаючись попередити розширення ОУН за рахунок молоді та запобігти запланованому на грудень 1940 р. повстанню, радянські силові структури вдаються до превентивних арештів українського юнацтва, що проявляло симпатію чи співчуття до членів ОУН.

Успіхи карально-репресивних органів у акціях з ліквідації ОУН не в останню чергу визначалися заходами, спрямованими на вербування членів організації. Ті, хто з тих чи інших причин став на шлях співпраці з спецорганами, видавали місця знаходження криївок, схронів з боєприпасами і провізією. Як відповідь на зраду, ОУН вдається до терактів, жертвами яких ставали як ті члени організації, що перейшли на сторону радянських спецорганів, так і пересічні громадяни. З осені 1940 р. за наказом ЦП ОУН всіх, хто погодився на співробітництво з НКВС (т.зв. «декларантів»), у цілях безпеки наказано знищувати [1, с. 16].

Незважаючи на запобіжні заходи карально-репресивних органів, осередки ОУН на місцях продовжували діяти у багатьох населених пунктах Волинської і Рівненської областей. Аналіз частини архівно-слідчих справ на членів ОУН, що зберігаються в Держархіві Рівненської області, дає підстави припускати, що організатори і провідники її місцевих осередків не завжди мали змогу узгоджувати свою діяльність з керівними центрами, що знаходилися у Кракові та Львові. В умовах, коли члени ЦП потрапляють у місця позбавлення волі, на Рівненщині діяльність ОУН провадиться під керівництвом випускників Рівненської та Кременецької гімназій, що повернулися до своїх сіл і перейшли на нелегальне становище.

Зокрема, у Межиріцькому районі роботу з залучення до лав ОУН активно проводив 19-ти літній Г. Пивоварчук, який ще в 1938 р., будучи учнем гімназії, вступив до організації. Тривалий час енкаведисти безрезультатно намагалися вирахувати підпільника, оскільки

ки той добре володів правилами ведення конспіративної діяльності. Вербуючи в організацію нових членів, він давав їм псевдо (А. Маліновський – «Шпеник», А. Процик – «Хміль») [5, арк. 27]. Створивши організаційні трійки – первинні ланки ОУН у кількох селах району, Г. Пивоварчук почергово проводив нелегальні зібрання, на яких обговорювалися питання, пов'язані з підпільною діяльністю організації.

Присутність всюдисущих інформаторів НКВС не стала перепорою діяльності ОУН напередодні німецько-радянської війни в Острозькому та Демидівському районах. З квітня по грудень 1940 р. функції підрайонного керівника організації тут виконував В. Холод. Під час довготривалих допитів слідчі Рівненської в'язниці з'ясували, що за допомогою свого замісника С. Холодока В. Холод давав накази станичним Ф. Тарасюку і Васейко купувати вогнепальну зброю для повстання, розповсюджував націоналістичну літературу. Перед станичними поставлено завдання стосовно формування мобілізаційних списків членів ОУН с. Повча та збору медикаментів для потреб організації [6, арк. 223]. Також за наказом підрайонного в день виборів до Верховної ради в с. Повча О. Прокопчуком було вивішено жовто-блакитний прапор [6, арк. 224]. Таку діяльність слідчі органи оцінили в душі радянського правосуддя: за постановою Особливої наради при НКВС СРСР від 29 липня 1942 р. В. Холод та Ф. Тарасюк засуджені до вищої міри покарання – розстрілу. Інших фігурантів кримінально-слідчої справи засуджено до 10-ти років виправно-трудових таборів [6, арк. 222-223].

За умов тотальних арештів ОУН намагається зберегти кожного члена організації. Аби не привертати до себе уваги енкаведистів, частиною місцевих осередків організації було вирішено відмовитися від радикальних методів боротьби. Під керуванням підрайонного коменданта Г. Рибака у 1940 – 1941 рр. чисельно збільшується організація в с. Уїздці Рівненського району [6, арк. 194]. Після встановлення радянської влади, її діяльність обмежилася проведенням нелегальних зібрань, збором коштів на бойовий фонд ОУН та утримання тих членів організації, які перейшли на нелегальне становище [6, арк. 195].

На початку 1940 р. увагу карально-репресивних органів привертає співпраця членів ОУН, що перебували на території Генеральної Губернії, з місцевими членами опозиції. Від часу встановлення радянсько-німецького кордону українські націоналісти облаштували систему збірних пунктів, які займалися переправлянням підпільників до Генерал-губернаторства. Зокрема, збір нелегалів проводився біля с. Жидичин Ківерцівського р-ну, звідки біженці направлялися до та-

емної переправи у с. Козятин Горохівського р-ну. Таким чином лише у жовтні 1940 р. з території Волинської області було переправлено 4 групи оунівців кожна по 9-10 осіб [1, с. 12]. Водночас значна частина нелегалів перейшла до німецької зони окупації з власної ініціативи і без допомоги посередників.

Зусиллями радянських прикордонників чимало груп оунівців та поодиноких членів організації, які намагалися перетнути кордон, було ліквідовано. Так, житель с. Лаврів Луцького р-ну О. Галамага в листопаді 1940 р. при спробі нелегального перетину прикордонної смуги з німецькою зоною окупації був затриманий прикордонним патрулем і переданий НКВС [1, с. 13].

На початку 1940 р. напрямок руху оунівців-нелегалів змінюється. Пройшовши підготовку на території Генералгубернаторства, вони знову нелегально повертаються на Волинь. Частина таких акцій завершується не на користь членів ОУН. Прикладом невдалого переходу кордону з боку підконтрольної Німеччині території є сутичка на дільниці 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону з групою оунівців у складі 127 осіб. Пройшовши підготовку емісара Краківського проводу «Яворського», група прямувала в напрямку Волинської області. Однак, зазнавши значних втрат у час бою, вона була змушена повернутися назад [1, с. 15].

Не пощастило при перетині кордону і Т. Кульчинській – доньці священика дерманської церкви Є. Кульчинського, що 20 червня 1940 р. намагалася здійснити нелегальний перехід кордону разом з Т. Бульбою-Боровцем. Дівчина загинула у Луцькій в'язниці НКВС [10, с. 16–19]. Загалом упродовж 1940 р. радянськими прикордонниками затримано близько 5000 осіб, запідозрених у співпраці з німецькою розвідкою. Більшість з них були членами ОУН [2].

Ще одним способом послаблення впливу ОУН серед місцевого населення стала призовна кампанія до лав Червоної армії та Військово-Морського флоту. Запланована на 15-20 вересня 1940 р. у Рівненській області, вона мала охопити призовників 1917 – 1919 року народження [7, арк. 33-34]. Підготовчі курси з вивчення російської мови і різного роду агітаційні зустрічі для призовників були покликані пропагувати «щасливе радянське майбутнє». Та іноді такого роду заходи опосередковано сприяли виявленню радикально налаштованої молоді, яка в подальшому потрапляла в тенета енкаведистів. Так, причиною арешту жителів Корецького району Осипчука та Андрійчука стали їх висловлювання на одному з агітаційних заходів. Перший, зокрема, заявив: «Побачите, що до зими советів не буде. Ми цій владі служити

не повинні. Коли мене візьмуть до війська і розпочнеться війна – воювати не піду, а якщо доведеться, то краще здамся ворогу» [7, арк. 36].

Ще одним актом, спрямованим проти консолідації українських націоналістів, стали вислання. Депортаційна політика радянської влади мала на меті очистити прикордонні території від української опозиції, яка в умовах війни могла перейти на бік ворога, а також позбавити націоналістичне підпілля матеріальної підтримки. Даній меті слугували друга депортація, котра відбулася навесні 1940 р. Вона здійснювалася відповідно спеціальній постанові, ухваленій РНК СРСР за № 289-127 сс від 2 березня 1940 р. Серед кількох груп населення, що потрапили під дію зазначеного документу, виявилися українські націоналісти, громадські і політичні діячі, а також ті родини, в яких не було годувальників, які, на думку представників влади, були або арештованими, або втекли до німецької зони окупації [9, с. 27]. Розпочате 13 квітня 1940 р. примусове виселення охопило 120 тис. осіб з Рівненської та Волинської областей [9, с. 28].

Загалом, згідно даних НКВС УРСР, упродовж жовтня 1939 – грудня 1940 рр. у західних областях України було ліквідовано 96 великих і 256 дрібних українських підпільних формувань [8, с. 24].

Отже, 1940 р. є знаковим в процесі боротьби спецслужб СРСР з українським націоналістичним підпіллям. Така його оцінка зумовлюється тим, що саме цей рік став кульмінаційним у процесі наступу радянської влади на ОУН. Серед дій, які застосовані в цей час, – не тільки арешти членів цієї організації, але й депортація, що призвели до урізання соціальної бази підпілля, а також ті заходи, які безпосередньо чи опосередковано сприяли сповідуваній радянською владою меті – призовна компанія, паспортизація тощо. Вивчення останніх – завдання, які сприятимуть подальшій розробці проблеми протистояння радянських спецслужб з українським націоналістичним підпіллям на першому етапі Другої світової війни.

Джерела та література:

1. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині / Я. Антонюк. – Луцьк: Волинська книга. – 2007.

2. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів / Д. Веденєєв, В. Єгоров // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ. – 1998 р. – № 1-2. – Режим доступу: // <http://ouu-pa.org.ua>.

3. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950). – К.: ПП Сергійчук В.І., 2007. – Т. 1.

4. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939 – 1955 / В. Сергійчук. – К: Українська видавнича спілка, 2005.
5. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 2771. – Оп. 2. – Спр. 1036.
6. ДАРО. – Ф. 2771. – Оп. 2. – Спр. 5463.
7. ДАРО. – Ф. П 400. – Оп. 3. – Спр. 1.
8. Пекуча правда історії: Документи ГДА СБ України про діяльність радянських органів державної безпеки у 1939–1941 рр. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
9. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область. – Кн. 1. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006.
10. Шморгун Є. Рано-вранці вітри заголосять... / Є. Шморгун. – Рівне: Азалія, 1994.